

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

10/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ S/10 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

09.00.00 – FALSAFA FANLARI*Xaitov Elmurod Bekmurodovich*

O'ZBEKISTONDA "AHOLI HAYOT SIFATI"GA ASOSIY YONDOSHUVLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR (IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL) 111-116

Расулов Зоҳиддин Усарович

СПОРТ ЭСТЕТИКАСИ: РИТМ, ХАРАКАТ ВА МАДАНИЯТНИНГ УЙЎНЛИГИ 117-122

Тавмурадов Жамшид Элмурадович

АБДУЛҚОДИР БЕДИЛНИНГ ҲАЁТ ЙЎЛИ: ФАЛСАФА ВА АДАБИЙ МЕРОС 123-128

Davronov Otabek Ulug'bek o'g'li

YUSUF QORABOG'IIY SHAXSIYATI VA FALSAFIY-ILMIY MEROSI 129-132

Muxtorova To'tixon Solijonovna

FALSAFA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: METODLAR VA AMALIYOTLAR 133-137

Akramov G'iyosiddin Najmiddinovich

MARGINALLASHUV TUSHUNCHASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI 138-142

Ahmedova Dilrabo

DINIY BAG'RIKENGLIKNING YOSHLAR IJTIMOIIY, MA'NAVIIY QIYOFASI SHAKLLANISHIDAGI IJTIMOIIY POTENSIALI 143-150

11.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI*Abdunabiyev Sunnat Botirovich*

IBN BATTUTANING «SAYOHATNOMA» ASARIDA TARIXIIY SHAXSLAR NOMINING TARJIMADA BERILISHI 151-159

Seytnazarova Injayim

ADABIYOTSHUNOSLIK SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH TAHLILI 160-168

Tukhtakhodjaeva Zulfya

PHRASEOLOGY AS A SUBSYSTEM OF THE ENGLISH VOCABULARY 169-174

Abdusalamov Doniyor Togayali ogli

REFLECTION OF THE CONCEPT OF «POLITENESS» IN THE PHRASEOLOGICAL AND PAREMIOLOGICAL RESERVOIRS OF THE COMPARED LANGUAGES 175-179

Aminov Farrukh Komiljon Ugli

THE EVOLUTION OF MEDIA DISCOURSE: FROM TRADITIONAL FORMS TO MULTIMODAL REPRESENTATIONS IN DIGITAL SPACES 180-188

Sharipov Bobur Salimovich

RETSIPROKLI SEMANTIK DERIVATSIYA 189-196

Ganiyeva Zebuniso Abduhafizovna

ILMIY DISKURSNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 197-200

Samatov Farxod Muminovich

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDA "TV" SEMANTIK MAYDONI LEKSIK BIRIKLARINING SO'Z YASALISH XUSUSIYATLARI (ABBREVIATURALAR MISOLIDA) 201-205

Received: 10 December 2024

Accepted: 15 December 2024

Published: 25 December 2024

Article / Original Paper

PERSONALITY AND PHILOSOPHICAL AND SCIENTIFIC HERITAGE OF YUSUF KARABOGI

Davronov Otabek Ulug'bek ugli

Teacher of the Department of "Social and Political Sciences" of Bukhara State University

Abstract. This article is focused on the personality of Yusuf Karabogiy, a famous thinker of his time, jurist, linguist, mystic scholar, poet who is not well known to the public, and the analysis of his scientific and philosophical legacy.

Key words: Kalon, jurisprudence, philosophy, Kubroviya, reality, sect, Sufism, human.

YUSUF QORABOG'IIY SHAXSIYATI VA FALSAFIY-ILMIY MEROSI

Davronov Otabek Ulug'bek o'g'li

Buxoro davlat universiteti "Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi o'qtuvchisi.

Annotatsiya. Mazkur maqola jamoatchilikka uncha tanish bo'lmagan o'z davrining mashhur mutafakkiri, faqih, tilshunos, tassavufshunos alloma, shoir Yusuf Qorabog'iy shaxsiyatiga va uning ilmiy falsafiy me'rosi tahliliga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Kalon, fiqh, falsafa, Kubroviya, voqelik, tariqat, tasavvuf, inson.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI10Y2024N14>

Kirish. O'rta Osiyoning XVII ma'naviy-madaniy hayotidagi yirik shaxslardan biri Hazrati Oxuni Kalon[1] nomi bilan mashhur bo'lgan Ibn Muxammadjon Yusuf al-Qorabog'iy al-Muxammad Shohiydir aslida ozarbayjonlik bo'lib, ijtimoiy-siyosiy sharoitning nechog'liq murakkabligiga qaramay o'zining buyuk salafarlari asari orqali ba'zi ilg'or ananalarni davom ettira olgan mutafakkirdir.

Asosiy qism. Yusuf Qorabog'iyning tug'ilgan yili haqida ma'lumotlar deyarli uchramaydi, biroq Maxmudxo'ja Nuritdinovning maxsus tadqiqotida 1563-yilda Ozarbayjonning Qorabog' qishlog'ida tug'ilganligi haqida ma'lumotlar uchraydi.

Taqdir menga Yusuf nomini berganda

Suxayl yulduzi rashkdan mening baxt charog'imni o'chirdi.

Onam meni ko'p azob tortmayin tug'di.

Meni ko'rgach, xammadan yuz o'girdi.

"She'rning uchinchi misrasidan abjad hisobi bilan 970 yilda milodiy 1563 yil tug'ilgan[2].

1579 yili 16 yoshlik Qorabog'iy Shirvonga kelad. Keyinchalik Shirvondagi siyosiy vaziyat notinch bo'lganligi sababli Qorabog'iy Sherozga keladi. U yerda olim ilk tahsilni Mirzajon Sheroziydan oladi, Sherozda ustozidan o'sha vaqtdagi ijtimoiy ilmlarni, xususan, fiqh, falsafa,

tasavvufni chuqur o'rganadi. Bu fanlar yo'zasidan tadqiqotlar olib boradi. Ustozi Mirzajon Sheroziy bilan Markaziy Osiyoga kelganda (1585) u 23 yoshda bo'lgan. Qorabog'iy ustozi Sheroziy vafotidan so'ng 1587-yil Samarqandga keladi. U yerda «Kubroviya» tariqati taniqli namoyondasi Xalilulloh Badaxshiyga murid tushib undan Kubroviya ta'limotini o'rganadi. Keyinchalik Yusuf Qorabog'iy Xalilulloh Badaxshiyning sodiq muridiga aylanadi.

Olimning hayoti haqida “Samaratul mashoyix”, “Tuhfat az zoirin”, kabi ko'plab mo'tabar manbalarda ma'lumotlar uchraydi[3]. Jumladan, Mutribiyning “Tazkirat ush-shuaro” asarida Yusuf Qorabog'iy hayoti va faoliyatiga oid quydagi ma'lumotlar keltiriladi: “Mavlono Yusuf Qorabog'iy Iroqiy she'rda o'z ismini taxallus qiladilar, olimlar ustozi “Mulloyi nav” (“Yangicha qarashdagi olim”) laqabi bilan mashhur bo'lgan mavlono Mirzojon Sheroziyning shogirdidirlar. Ushbu 1013 hijriyda (1604-1605) Samarqandda o'qitish ishlari bilan mashg'uldirlar. Ilmi hikmat va hay'at, riyoziyot fanlaridan davomli darslar berib, ko'plab shogirdlar yetishtirmoqdalar. Kubroviya tariqatida darvishlik yo'lini bosib o'tmoqdalar va ko'ngil xushligi uchun she'r ham yozib turadilar. Mullo Saburiy ul zotning manavi g'azalini menga keltirib berdi...”[3].

Olimning mantiq, falsafa, jug'rofiya, arab tili, riyoziyot, lug'atshunoslikka doir yigirma to'rtta asari saqlanib qolgan. G'azallar “Devon”i ham bo'lgan. Allomaning “Risolai botiniya” (“Botiniy ilmlar haqida risola” bu “Etti jannat” deb ham ataladi), “Risolai xilvatiya”, (“xilvat” sharhiga oid risola) “Fi ta'rifil ilm”, (Ilm ta'rifiga oid) “Risolai fi bayonil jo'z layatajazza”, “Mafotih” (Kalitlar) kabi asarlari O'zbekiston Respublikasi FAning Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanmoqda.

Buxoro hukmdori Imomqulixon o'z davrining olim, fozil va donishmandlarini yig'ib, ular bilan ilmiy suhbatlar qurib turgan. O'zi ham so'fiyona she'rlar mashq qilib turgan va ulamolar orasidan shayx Mavlono Yusuf Qorabog'iy suhbatlarini xush ko'rgan. Lekin Qorabog'iyning davlat ishlariga ishtiroki haqida aniq bir gap aytish qiyin. Biroq uning ashtarxoniylar saroyiga kelib ketib yurgan. Imomqulixon dargohida Qorabog'iy g'oyat baland obro' va ishonch qozongan.

Qorabog'iyning qarashlari Axmad al-Kishiy, Abul-Muxsin Muxam Bakir, Muxammad Ali kabi tassavufning yirik voizchichilariga qarshi qaratilgan edi. Chunki ularning reaksion, sufiyona g'oyalari hukmron diniy-mistik mafkura bilan yaqindan birlashib, oxir-oqibatda mavjud feodal jamiyatni mustahkamlashga xizmat qilar edi.

Manbalarda keltirilishicha Yusuf Qorabog'iy diniy va dunyoviy ilmlarda zukko olimi sifatida, insonparvarlik g'oyalari bilan yo'g'irilgan g'azallari asnosida Buxoro hukmdoriga nasihatlar qilib turgan. Bu holat ba'zida hukmdorga xush kelmagani sabab, u zotga; “Mening iqlimimdan chiqib keting”, deya iddao qiladi. Shundan so'ng buyuk olim Buxoro shahri tashqarisidagi Sepulon (Uchko'prik) qishlog'ida yashay boshlaydilar. Allomaning mazkur ishiga izoh so'ragan hukmdorga; “Men sizning iqlimingizdan boshqa iqlimda turibman”, deya javob qaytargan. Yusuf Qorabog'iy jug'rofiy ilmlarni ham puxta bilgan. Uning nazariyasiga ko'ra yer yuzi yetti iqlimdan iborat. Mavlono Yusuf Qorabog'iy beshinchi va oltinchi iqlim kesishmasi Buxoro shahri hududidan o'tganligini isbotlab bergach, Buxoro hukmdori olimning zakovatiga tahsinlar o'qigan.

Qorabog'iy asarlarini o'rganish va tahlil qilish orqali uning g'oyat keng ma'nodagi alloma va chuqur bilimli faylasuf ekanligini ko'rishimiz mumkin. U aniq fanlardan xabardor bo'lgan, tibbiyotni bilgan, astronomiya va boshqa fanlarga qiziqqan. Shuningdek, u o'zigacha bo'lgan

falsafiy oqimlarni — qadimgi yunondan tortib to o'z zamonasigacha — puxta o'zlashtirgan. Qorabog'iy Aristotelning "Osmon haqida" nomli asari bilan yaxshi tanish bo'lgan. Qorabog'iy asarlarida mashhur mutafakkirlar va tabiatshunoslardan Aristotel, Platon, Pifagor, Suqrot, Anaksagorlarning nomlarini uchratamiz. Sharq olimlaridan Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Baxmanyor, G'azzoliy, Tusi, Taftazoniy kabilar qatorida, Ibn Ammun, Ibn Kamun, Abul Xasan al-Koshiylar nomlarini o'qiymiz.

Mavlono Yusuf Qorabog'iy Buxoro tumani, Sepulon qishlog'ida yashaganlar va shu yerda 1645 yil vafot etadi.

Yusuf Qorabog'iyning falsafiy qarashlari nihoyatda ziddiyatli xarakterdadir. Agar bir tomondan u atrof va voqelikka katta tavajjuh bilan qarasa, ikkinchi jihatdan yordamchi hamma narsalarni o'tkinchi ekanini targ'ib qiluvchi sufiyona tendentsiyalarga moyil bo'lgani seziladi.

Lekin mutafakkirning umumfalsafiy pozitsiyasini belgilashda uning asosiy hususiyati Sharq peripatetizmi bo'lgani alohida ko'zga tashlanadi.

Yusuf Qorabog'iy dunyoqarashi o'rta asr falsafasiga xos bo'lgan masalalarni ham, umuman falsafaga oid fikrlarini ham qamrab oladi. Chunonchi, voqelik masalalari modda va uning xususiyatlari, insonning bilish faoliyat masalalari, bilishning shakl va bosqichlari va boshqalar. Voqelik masalalari, uning tuzilishi Qorabog'iyning «Risoi xilvatiyya», «Hikmat-ul ayn sharhiga xoshiya», «Bo'linmaydigan juzning bayoni haqida» va boshqa asarlarida o'z aksini topgan.

Qorabog'iy hamma Sharq peripatetiklari kabi barcha mavjudotni o'z xarakteri, prinsiplari va imkoniyatlariga ko'ra ikki turga ajratadi: «vojib» va «mumkin»

«Vojib tushunchasi bu har qanday holatda ham yo'qlik bo'la olmaslikni anglatadi. Mumkinlik esa unga har jihatdan uning mohiyatiga tashqi bo'lib ko'ringan mavjudlik va yo'qlikni tatbiq etish mumkin».

U davom etib yozadi: «Vojib bu — mavjudligi zarur bo'lgan narsadir, mumkin esa — mumkin bo'lgan narsadir».

Bu borliqning ikki asosiy turini xarakterlash uchun paydo bo'lgan tushunchalar dastlab o'rta asr Sharqida Forobiy, Ibn Sino va boshqalar asarlarida qo'llana boshlangan edi.

Xudoning mohiyatini Qur'ondan farqli o'laroq (unda "olamni yaratgan", «olamni yaratgan», «yaratuvchi» sifatida g'oyat ijobiy hodisa), «vojibu-l-vujud» yoki «vojib» deb talqin qilishda xudo boshqa kategoriyalarni eslatuvchi oddiy nom oladi, unda moddiy jarayonlar va borliqning ayrim tomonlari aks etadi. Bu bilan ilohiylik moddiylik, jismoniy mavjudotlar darajasigacha tushadi yoki aksincha, moddiylik ilohiylik darajasiga ko'tariladi, xudoning sifatlari moddaga o'tadi va u ham abadiy barhayotlik kasb etadi degan falsafiy qarashlarni ilgari suradi.

Chindan ham, Qorabog'iyning voqelik haqidagi ta'limoti boshqa ko'p o'rta asr Sharq mutafakkirlari ta'limoti kabi panteizm elementlariga egadir.

Inson mohiyatini tushinishda ham, shuningdek, Qorabog'iy qarashlaridagi panteistik tendentsiyalar o'z aksini topadi. U inson tanasida ham koinotda bor narsalar mavjud deb hisoblaydi. U inson organizmi va atrofni o'rab turgan obektiv olam orasida xususiyatlarni ko'radi va inson tanasi (kichik olam) koinot (katta olam) ning ayni o'zi (nusxa) degan fikrga keladi. Qorabog'iy o'zining falsafiy qarashlarida «garchi olam jismlari xolati va uning ajib xususiyatlar shu qadar turli-tuman o'laroq tasavvurda xayoliy bo'lib ko'rinsa-da, darhaqiqat bu jismlar zexni o'tkir odamlar nazdida katta olamning aynan nusxasidir ular ba'zan falaklar va

unda mavjudotdan iborat bo'lgan «universal jonzod» deb ataladi. Universal jonzodda Quyosh — yurak, Oy — oshqozon, Saturn — qora taloq, Yupiter — jigar, Mars — o't xaltachasi, Venera — buyrak va Merkuriy — miya», degan g'oyalarni ilgari suradi.

Shunday qilib, inson butun olamning o'ziga xos kichik aksi hisoblanadi. Lekin Qorabog'iy xudoning olamni bilishi xarakteriga oid masalasini tahlil qilar ekanmiz tabiatni xudodan ma'lum ma'noda ajratib, uni mustaqil holda tushuntirishga harakat qilgan.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Sadriddin Salim Buxoriy. Buxoroning tabarruk ziyoratgohlari. Buxoro. "Durdona". 2012. B. 257.
2. Nuritdinov.M. Yusuf Qorabog'iy va O'rta Osiyoda XVI-XVII asrlardagi ijtimoiy-falsafiy fikr. T.: "Fan". 1991. B. 48.
3. <https://mirarabmadrasa.uz/uz/news/373>